

elmaradottabb, legöntudatlanabb rétege, mely a szervezkedésnek legegyszerűbb formáihoz sem jutott még el. De Illyés megállapítja, hogy lelke mélyén ott szunnyad a lázadás ösztöne, a bosszuszomj. És az a kapitalista fejlődés, mely a gépek elterjesztésével megritkítja sorait, kapcsolatba hozza egyúttal a gépeket kezelő ipari munkásokkal is és így megindítja benne az osztályöntudatosodás folyamatát. J. E.

B I R Á L A T O K K

A CIVILKURÁZSI UTOLSÓ FEJEZETE

Az igazi regény: társadalomrajz. Előfeltétele: valóságábrázolás az adottság síkján. Ha az életet történelmi és szociológiai tudatossággal éli újjá: hitele okmányyszerű és cáfolthatatlan. Az igazi regény — tehát a társadalmi, vagy a korregény — az adottságok eredője. Adottságok szolgálja. De ebből az alárendelt szerepből, ebből a valóságábrázolásból adódik előnye és eredménye: a kinyilatkoztató felismerés. És ezen a ponton a szolgáltatás átlényegül szuverenitássá. Csak aki teljességben ismeri az anyag mélységét, lendülhet a kinyilatkoztató magasba. Az adottság teljessége: a felismerés teljessége.

Aki érteni akar, aki értetni tud: valóságot néz, mutat és magyaráz. A valóság elől csak a bizonytalanságba, csak a homályba lehet menekülni. A valóság egyjelentésű a vállalással, az állásfoglalással. Az irodalmi realizmus: szociális állásfoglalás eredménye. Szociális realizmus: a hangsúly a realizmuson van. Az adottságom A szocializmus valóságát, erejét, lehetőségét, jövőjét ez az adottság határozza meg. Aki eltér tőle: hamisít és illuziót erősítve vágyképet hízal. A vágykép és a lehetőség határvonalai elmosódnak, a hit és meggyőződés ereje befejezett tényként könyveli el a mában a véggyőzelmet, de az adottság körein belül ugyanakkor a szocializmus helyén a fasizmus vigyorogja kézzelfogható létét. A ma valósága, mely a szocializmust invokálta, a fasizmus csinádrattáiban tükröződik. Napjaink koldusvalósága a szocializmusnak kedvezett és mégis a fasizmust szöktette virágjába. Valahol hiba történt: szocializmus és realizmus nem kapcsolódott szervesen. A cél türelmetlenségében lerázta magáról az adottság kölöncét, a vágy és valóság közé így törvényesen befurakodhatott a valóság fenegyereke, a csak skrupulusnélküli pillanatcélú ismerő fasizmus.

A nagy titok: a valóság. Mi ezt a titkot úgy kezeljük, mintha teljesen felderítettük volna. Mi a valóság zezzugait átkutatottnak, keresztülkaszul jártnak tudjuk és nem akceptáljuk titok voltát. 1914-től mindenre tudunk magyarázatot, Szerajevótól Hitlerig mindenre van kádenciánk. És akkor egy szép nap kisé: valahol tévedtünk, valamit átlapoztunk. A szocializmus európai lehetőségeit annyira készpénznek vettük, hogy ma szinte restelkedve kell a fasizmus adottságait megkeresnünk és megrajzolnunk, hogy lássunk, értsünk és másképp, józanabban realizáljunk vágyakat és célokat.

A kiindulópont: 1914. Ezerkilencszáztizennégynek titkai vannak: elefejtett valóságai. A háborúnak, a fegyverimádatnak, a hősiességnek adottságai voltak. A német imperializmus például népügyet jelenthetett. A népenergiák egy népidegen cél szolgálatában a hősi halál paroxizmusá-

ban tobzódtek. Hogy ez miként és miért volt lehetséges, ezt kell kikutatni és emlékezetbe idézni. Napjaink titokvalóságát a kiindulópont adottságához kell szabni. Bernard von Brentano regénye: *Theodor Chindler* (Oprecht, Zürich) e tekintetben döntő jelentőségű kezdeményezés. Egy német család története duzzad itt a háborús évek hiteles társadalmi valóságává. Theodor Chindler és családja éli, látja a valóságot, érzi, sejti, tudja a rejtélyeket, de a titok titokká gyávul, a valóság felismerése nem érlel gyümölcsöt. A civilkurázs önzsirjába fulladt. Ami rossznak, kárhözatosnak mutatkozott, amitől undorral, kétségbeesve és kiábrándulva fordult el a német polgár, az évek multán újra hazává, népüggé és szent német céllá magasztosul. A vilmosi imperializmus és a hitleri militarizmus népüggé erőszakolásának előfeltételei ma is egyformák és változatlanok. Csak aki a tizennégyes indulatokat, gesztusokat, Véréseket és illuziókat ismeri, érti meg a mai német állapotokat. Hitler tudatosan csak a tizennégyes némethez nyulhat vissza, a nagyjában Változatlan német adottsághoz, hogy elnémithassa a közbenvolt, de ki nem ért másfajta európai németet. A tömeg mámorösztöne, a fasizmus tudatos injekciózása következtében, ma újra erősebb, mert kényelmesebb, mint a felismerés erkölcsi követelménye. Aki számításait a német szocializmus győzelmére alapította, azt a mai állapotok, a számításból kihagyott, a halottnak vélt tizennégyes német görcsövezésére kényszerítik. És ezt a munkát csak a német író végezheti el. Csak az, akiben megvan a bátorság és a türelem visszanyulni, belefeledkezni, rétegeket, lerakódásokat lebontani, adottságokat a maguk valóságában feltárni, enlélkébe tépni, envérébe mocskolni és — kétségbeesni.

Brentano regényénél lehangolóbb könyvet rég nem olvastam. A német, aki olvassa, kell, hogy lelke mélyéig megrendüljön. Ez a megrendülés kétségbeejtő fátyumos tehetetlenséget eredményez. A keserű igazság elemésztő, de van gyógyító pesszimizmus is. Van felrázó, lázító, változtatásra kényszerítő pesszimizmus. Mi magyarok Adyban és Adyval éreztük ezt a legjobban. Brentano nem költő. Eddig kritikus volt és mint kritikus az író mai feladatkörét így vázolta fel: „Az írónak tudni kell, hogy mi a játék tétje. Ha ez nem nyilvánvaló, ha el van rejtve, mint a mi időnkben, akkor az írónak fel kell tárnia és emlékezetbe idéznie. És ez elég. Az író vagy tudja, hogy milyen játszmáról van szó, vagy nem tud semmit, de ha nem tud semmit, akkor nem is írhat, akkor csak kitalálhat, csak mesélhet”. Brentano nem mesél, enpéldájával bizonyítja, hogy az író az eltemetett igazság, a titokká szépített valóság archeológusa. 1914 ma csakugy eltemetett igazság, mint 1933. De 1914 már jóval messzebb van, ködben van. Tehát visszatapogatózni, kikóstolni, a döntő pontokon megállni és ásni, túrni türelemmel. Brentano könyve: lassított film, mert a lényegnek nem szabad elsikkadni. Brentano regénye: türelempróba. Elsietett ítéletek és elhamarkodott kádenciák ellenpróbája. És az eredmény? Nem világrengető felfedezés, és nem szenzációs lelet, de egyszerűen és szerényen csak a címszó: Theodor Chindler. Theodor Chindler, a német polgár, a középosztály, akit mindnyájan ismerni véltünk, de akit cáfolhatatlan adottsággá, titkok valóságává és így német lényeggé Brentano nyilatkoztatott ki fájdalmas okfejtéssel. Theodor Chindler és családja. A katolikus egyetemi professzor, a becsületpolitikus, akit kétségbeejtő háború kitörése, annak vabánklényege, mámorának hazugsága és aki ezzel a tudattal egyedül áll a családi- és tömeglelkedés tengerében. Frontra induló tisztfitai bucsuzásánál a mámor és a kétségbeesés mint két különböző hullám csapnak össze. A lelkesedés nagy jelenete ez, mely nem bír el észokokat és a bajfelismerés örületbe kergető szomorú-

sága, mely négy szobafal közé szorul. És jönnek a győzelmek és folytatód-
nak egyik évről a másikra... De hisz győznek, ismételte Chindler. Ha
egy idegen látta volna, ahogy így ül, azt hihette volna, hogy Chindler va-
lami rettenetes hirt kapott éppen. Fojtogató félelem torzította el arcát: a
német hadsereg győzelme a német tábornoki- és katonái rendszer határ-
talan időre való stabilizációját jelenti. És ennek nem szabad megtörtén-
ni." Mi akadályozhatja ezt meg? Semmi. „Nem lehet semmit sem csinál-
ni.. ezen a népen nem lehet segíteni... népünk páratlan vitézsége együtt-
jár politikai tudatlanságával... Ez a nép mindent elbir, csak a gondolko-
dást nem... Ez a nép engedelmeskedni akar... sokszor az az érzésem: ez a
nép szenvedni akar". A chindleri rezignáció a felismerés eredménye. De
fennek a felismerésnek a tette a kétségbeesés, az undoros félreállítás és el-
némulás. „Die Dinge müssen ihren Lauf nehmen": ez a rezignáció nem
fezigetelten chindleri sajátság, a felismerést, a kiábrándulást nyomon kö-
vető rezignáció az egész család, az egész osztály jellemzője. A feleség a
Szabadságra hazajött férjet a hálószoba atmoszférájában ismeri fel: „Ti
mindnyájan vitézek vagytok, ha ropog a puska, rettenetesen bátrak, de
ha nem lőnek, gyávák vagytok. Szeretném ,ha felhuznád az uniformist,
mert így meztelenül csak egy valami vagy." A német rejtély lényege:
emberek, akik csak uniformisban lehetnek valakik. Uniformisban, mely
az embereket kiforgatja lényegükből: eredendő emberségükből. Erre rá-
jön mindkét tiszt. És mi hasznuk belőle és mi hasznuk ebből a felisme-
résből a többieknek? Semmi. Undor él bennünk, a megismerés csömöre és
ezzel pont. Az egyetlen lánytestvér az, aki kitepi magát a rezignáció hi-
nárjából és rálép a változtatás liebknechti útjára. Tizennyolcban már a
polgárháború fegyverei ropognak, Maggie férjét felismerhetetlen hus-
tómeggé kaszabolják, a halál otthoni atmoszférájából menekülni kell,
Öccse marasztalja, de a Chindler-atmoszféra rebellige következetes: „Ha
idősebb leszel, meg fogod érteni, hogy mért kell nekem ebből a városból
elmenekülnöm: minket nem győztek le, minket legyilkoltak. Itt minden
meg van gyalázva!" A Chindlerek maradnak, az uccasarkokon már a
szoldateszka sisakos szegénylegényei állanak, akik tele szájjal ordíthatnak
a Chindlerekre: „Jó lesz, ha odébb lódul!" És Leopold továbbment. Ami-
kor tiz lépésre volt, fogait kezdte csikorgatni gyávasága miatt. Ennek a
léhűtőnek azt kellett volna felelnie: jó lesz, ha maga lódul innen tovább,
vagy: jó lesz, ha ennek a városnak egyik polgárával szemben tisztessé-
sen viselkedik! De Leopold száját nem hagyta el ilyen felelet."

A felelet nem hangzott el. A rezignáció a Chindlerek torkára for-
rasztotta a lázadást, a tiltakozást, az elkülönülést. A fasizmus német
adottságának, lehetőségének neve: Theodor Chindler. Theodor Chindler,
aki tudja és látja a rosszat 14-ben csakugy, mint 33-ban, de aki „szabad
utat enged a dolgok folyásának". A halálos szolgakészség, a külső heroiz-
mus jellemezte a háború németjét. De amikor aztán ez a német polgár
elért a megcsalatlanság tudatához, magába nyelte ezt a felismerést. Az
eredendő betegség gyógyszerét még önmagán sem merte alkalmazni. Aki
változni nem mer, nem tud változtatni. A morbus germanicus kóros
gyümölcssei ma csakugy ember- és világveszedelmet jelentenek, mint 14-
ben. És ennek a morbus germanicusnak biztosan ható gyógyszere még
máig sem alkalmazható. A biztos gyógyszerből, a változástól, a beteget
élijesztették, eltanácsolták, ugyanakkor azonban magát a betegséget duz-
asztották erővé és hipnotizálták erénnyé. De ez az erő a kórság láza és
az ámokfutó dinamikája. A Chindlerek tudják ezt és hallgatnak. Amíg
a német népet, a német középosztályt a Chindlerek jelentik: a helyzet vál-
toztatlan és a betegség gyógyíthatatlan. A Chindlerek inkább választják

a betegség felelőtlen kényelmét, mint a gyógyszer keserű felelősségét. Az eredmény ennek megfelelően: Hitler és a fasizmus.

Theodor Chindler a civilkurázi katasztrófája. És ez a német adottság. Csak ennek az adottságnak a talaján szökhetett virágjába a fasizmus. A Chindlerék őrmestereknek engedték át a terepet. Ma az embert újra az uniformis jelenti, a németet változatlanul a militarizmus. „És ez egy rettenetes végzet: amikor ész helyett csak vér van a fejben”. De ezt már Johann Caspar Bäuerle mondja, Ernst Glaeser regényének (*Der letzte Zivilist* – *Europäischer Merkur*, Paris) hőse: az utolsó civil, aki akárcsak Chindler, eljut a megismerésig, de a civilkurázsiából már csak undorra, menekülésre futja. Amikor aztán az író utravalóul még a gyűlölet irmagját is kiirtja ebből a típusból, akkor önmaga felett is ki-mondotta az ítéletet: enmaga fejére olvasva ós vállalva a Chindlerék bűhét: a rezignációt.

Bäuerle, kinek őseit gyerekesen mániákus poroszgyűlölet kergette ki Amerikába, a háború utáni új német alkotmány szövegét olvasva, demokrácia-nosztalgiásan hazajön. A porosz veszedelem: a szabadság német porkolójba el van intézve, a jelen csak demokráciát ismer! De ennek a demokráciának különös utjai vannak. A hazafelé utazó amerikai gyárosról, a konzul a következő perszonáliákat küldi a külügyi hivatalnak: „utopisztikus demokrata, politikailag jelentéktelen. Legfeljebb a vöröskereszt, vagy a gyermekjátékonyság szempontjából jöhet számításba.” Ahol a demokráciát az utópia és a vöröskereszt vakvágányára tolhatják, ott az adottság csak a fasizmusnak kedvez. Ott egy Bäuerle ősei módjára rájön az igazságra: „Németország szolgaország, mely egy népidegen szellem uralma alá került”. És Bäuerle, aki demokráciát szimatolva, végre humanizmust, változást jött élni ebbe a szolgaországba, az irtózat, fájdalom és megcsalatottság tehetetlenségével nézi az új német vitustáncot, a fasizmus erőt és életet mórlikáló terpeszkedését: „Megszállottak, akik hűvösen józanok, mint a mérnökök, vagy hatalomhideg poroszok, akik dervistáncot járnak, míg csak a nép nem dül ki”. És ezt a vitustáncot nem állítja meg ebben a regényben semmi, senki, csupán egy műlábas hadirokkant levélhordó magányos monológja: „Másodszor ezt bem birja ki a nép, mert különben egyszerűen elvérzik. El a kezeket a néptől! A népnek nyugalomra van szüksége.” A népnek nyugalomra van szüksége, de az imperializmusnak nyugtalanságra. A nép nyugalomát tehát a halálos szolgakészség hőfokára kell felforralni. Ezért a fasizmus. Dervisek hipnotizálnak, kóklerek keritenek, őrmesterek parancsolnak és bábok táncolnak, menetelnek, ütnek, szurnak, vágnak és halnak. És ezt hősi életnek nevezik, hazamentésnek, szent különálló eddig sohse volt német erénynek, amit az ifjuság behunytt szemmel, vak készséggel aztán egyetlen eszmének fogad el. „Hidd el nekem, nincs semmi más, mint Vak engedelmesség. Ne töprengj, de engedelmeskedj. Egyetlen férfi gondolkodik most helyettünk. Nekünk csak egy kötelességünk van: elindulni, ha Ó hiv minket”. Ez a hamis extázisba kergetett ifjuság a legfájdalmasabb valóság, a fasizmus második számú adottsága. Glaeser regénye e tekintetben legendát rombol. Ezt a Hitler-ifjuságot nem iskolakerülők, csinytevők és fiatalok bűnösök vagy kalandhősök jelentik, de ép' a legértékesebb elem: a lázadó fanatizmus talál itt tárt karokra. És fez az értéktöbblet adja a gerincet, mert e nélkül a mozgalom széthull lényeges elemeire: az ész és a felelősség dezertőrjeire. A dervis-szuggeszció az ifjuság soraiban szedi áldozatait. Hans, a humanista gimnáziumi igazgató legkedvesebb tanítványa, egy szép napon mestere arcába vágja az öklét, amikor ez a tévutról vissza akarja rántani: „Ti szegények a bar-

bár, bornirt hatalomimádó, a boszorkánymester, a patkányfogó karjaiba kerültetek." De mert a Führer, mint Isten küldöttje vándorol ezen a földön, a vén humanista számárnak kézzelfoghatón kell demonstrálni, hogy miről van szó. És ez az igazgató, kinek a vitustáncot járó ifju ököl eltörte pápaszemét, félvakultan is jövőt lát: „Ti mindnyájan jófiuk vagytok, de egy hamis helyen áldoztatok fel magatokat. Ti mindnyájan azt hiszitek, hogy Németországot elárulták. Meg akarjátok menteni, de félek, hogy ti a halálba fogjátok menteni.” És olyan kevés kell, ami ebből a brutális irrealitásból kiragadja az ifjút. Egy kis szerelem például, egy kis szabad emberi mozgás és lélegzés. Ez a Hans is így penderedik ki a vitustáncból és egy kettőre Bäuerle lánya jelenti a szerelmet, az életet. Menekülés, elfeledkezés ez, idillnosztalgia és valóság az örület sodrában. De az Örület elől elbujni nem lehet, a becsület a becsstelenségben csak halállal fizethet. Mialatt a lány klinikai kínok között gyereket szül, a fiut a féme-mocskolódások öngyilkosságba kergetik. A vég: Bäuerle lányával és csecsemő unokájával újra hajóra száll és hazavitörül Amerikába. „A nemzet felébredt, de az ember belepusztult.” A fasizmus magába nyelte Németországot. És ez jól van így, ember ne avatkozzon be a dolgok menetébe. A Chindlerek így érezték, a Bäuerlek így csinálták és a Glaeserek így hirdetik: „Te azonban Johann Gaspar, aki férfi vagy és Szülőföld iránti szeretetedben nagy és megszenvedett, ne fullaszd szomorúságodat gyűlöletbe. Nyeld vissza magadba az átkot és hallgass, hallgass, ahogy azt a szeretet méltósága megköveteli”.

A Glaeser könyve — a cím is mutatja — a civilkurázi nagy fejezete lehetett volna, de ennek az utolsó civilnek csak könnyei vannak népéért, miket csak titokban és sötét éjszaka mer elsírni, csak rezignációs felismerései: „és újra meg kell érní, hogy a németek milyen végzetes vak-ságban tévelyegnek”. A Chindlereknek és Bäuerleknek könnyeik vannak, rezignáló gesztusaik, de Glaesernek bűnei vannak, megbocsáthatatlan bűnei. Glaeser, aki már több volt, mint civilkurázi tényeket, adottságokat hamisít, hogy a rezignációt igenelhesse. Németországot a fasizmus vitustáncra dölve, Glaeser pontosan felvázolja kiterbélyesedését, de az örületnek nem tud, nem akar gátat vetni. Glaeser, aki jól ismeri az örület ellentettét és gyógyszerét, regényében tudatosan kerül minden ilyen lényeges szembehelyezkedést. A rezignáló Bäuerle és az öngyilkos ifju: ez minden tiltakozás, ez minden ellenszegülés. Két ember, két típus, semmi más. Ellenerők nincsenek, ne legyenek: hallgatni, nemes szomorúsággal elszenvedve azértis németnek maradni, ez a glaeseri morál. A rezignáció kéjelgése ez: minden hiába, nincs menekvés. A Chindlerek, Bäuerlek és Glaeserek tulságosan megkönnyítették a fasizmus győzelmét. Szeretni, amikor csak gyűlölni lehet, hallgatni, amikor ordítani kéne: a civilkurázinak ez a formája beteges póz. Nem más ez, mint a tehetetlenség lelkiismeretnyugtája.

A civilkurázi lényegében polgári erény volt. Parancsolatlan állásfoglalás és paragrafus nélküli felelősségtudat. A civilkurázi a polgári osztályon belül az emberi felelősségérzet barbarizmussal, reakcióval szembenálló gesztusa volt. Intellektualizmus imponáló férfítette az uniformis áll-férfiassága ellen. Most vége. Az uniformis győzött, a katonaember vér- és vasmitosza. A civilkurázi az állásfoglalás próbatétjét nem állta ki: a barbarizmus százszázalékos valóságával szemben a legdöntőbb pillanatban csődöt mondott. A civilkurázi, mint polgári osztályerény nincs többé. De a civilkurázi nem halt meg. Mint sok minden más, ami polgári emberérték volt, ez is átmentődött új talajon új életre. De ezzel a felismeréssel, ezzel a másfajta adottsággal, az ellenerők tudatosításával, a re-

zignációt vállaló Glaeser kényszerűen adós maradt. A civilkurázi az átlendülő ponton behunyta a szemét és ezzel kimondotta önmaga felett az ítéletet.

Fábry Zoltán

A ZÖTFÉLE IGAZSÁG KÖNYVE. „Ez a könyv nem akar mást, mint lehetőség szerint hűen bemutatni a magyarság és a dunai népek helyzetét, vágyait tipikus alakokon keresztül. Hogy az igazsághoz hű maradjak, minden eltitkolás és elhallgatás nélkül vissza kellett adnom a beszélgetések eredeti tartalmát, még ha azok sokszor kellemetlenek is. Ezek a beszélgetések mind megtörténtek, s azért adom így közre őket, mert a valóság elhallgatása, önmagunk illuziókba ringatása bűn volna. Az csak természetes, hogy nézetemet egyik beszélőnek, még a magyarnak felfogása sem tükrözi vissza, csak a helyzetet akartam bemutatni kiélezett alakokon keresztül.”

Ezt a néhány sort írta bevezetőnek új könyve elé ¹⁾ Aradi Zsolt, az ismertnevű magyar klerikális író. Könyvének műfaját nem jelöli meg és a megjelölés, ami nehéz lett volna az ő számára, az még nehezebb a kritikusnak, akiből természetesen hiányzik a művel szemben a szerzői elfogultság. A szerző, ha nem is találja meg munkája műfaját, ehelyett azt állítja, hogy a könyv lehetőség szerint hűen akarja bemutatni a dunavölgyi népeket a maguk típusain keresztül és ezzel — úgy tűnik — azt hiszi eleget tett az irodalmi hovatartozandóság tisztázásának érdekében. „Ez a könyv nem akar mást” — írja, mintha attól félne, hogy az ember még hozzá kívánna valamit a dunavölgyi életképhez, olyat, ami pedig ezen a „műfajon” már kívül esik. Itt végeredményben szigorú határvonalat igyekszik húzni, nehogy valami nagyon sok igény tolakodhassék oda illetéktelenül. Mintha azt akarná mondani, hogy csak ennyit akartam megmutatni, több nem fér ide, nem lehet követelözni. A Dunamedence problémája az, amit megírtam. Nincs tovább.

Pedig a probléma sokkal nagyobb, mint ahogy azt Aradi Zsolt látja. És nagyon nagy feladatot vállal az, aki bele akar markolni a középeurópai kérdésbe. Ez az író ott követi el az első hibát, hogy a szomszéd „népek” egy-egy „tipikus” alakját igyekszik megszólaltatni, elfelejtve, hogy népi típusok tulajdonképpen nincsenek. Abba a hibába esik, ami ellen pedig egyik alakját is felszólaltatja, hogy például valamennyi dunavölgyi nemzet képzetében „a szlovák hajlott hátú paraszt alakjában jelenik meg, zsiros kerek kalappal a fején, halina csizmában, amint éppen a templom felé halad és alázatosan emeli kalapját a szembejövő tanító, vagy földesúr előtt... A szlovák nép a tutajos, a drótostót, üveges, vagy Amerikába vándorló nyomorult képében jelenik meg. A Janó, ki szereti Hankát és cifrán felöltözik...” Nos, mit változtat az ügyön, hogy Aradi Zsolt szlovákja esetleg elegáns utikosztűmöt visel, „szép, de kemény és csontos és kétszer elvált.” Vajjon ez a szlovák nő típusa lehet a szlovákságnak? Minden nép társadalmának csak osztálytípusai vannak, sőt az osztályok rétegeinek típusai. Ez a szlovák lány, aki egy birónak a lánya, legfeljebb a szlovák hivatalnok-réteg jellegzetességeit testesítheti meg és aligha beszélhet más osztálykategóriák nevében. (Kétkedünk ugyan abban is, hogy a szlovák nőkre legjellemzőbb a kétszeri elváltság.) De áll ez a megállapításunk a galáti román kereskedőre, a német mérnökre, a jugoszláv katonatisztre és a magyar intellektuelre. Vajjon elképzelhető-e, hogy egy román kereskedő még a legidealisztikusabb elképzelés mellett is reális kifejezője lehet egy parasztságból, ipari munkásságból, polgár-

1) Aradi Zsolt: *öt éjszaka*, a *Vigilia* kiadása, Budapest. 1936.